

Analysis of the Function of the Declarative Proposition in *Mathnavi-yi Ma'navi* and the Qur'an's Influence on the *Mathnavi*

Maryam Zeinolabedini

M.A. in Persian Language and Literature,
University of Isfahan, Isfahan, Iran

Hosein Aghahoseini*

Professor, Department of Persian Language
and Literature, University of Isfahan,
Isfahan, Iran

Sayyed Ali Asghar
Mirbagheri Fard

Professor, Department of Persian Language
and Literature, University of Isfahan,
Isfahan, Iran

Accepted: 10/06/2026

Received: 23/08/2025

Extended Abstract

1. Introduction

The rhetorical arts, including semantic rhetoric (*ma'ānī*), figurative expression (*bayān*), and rhetorical embellishment (*badī'*), are among the artistic techniques of the language and play a significant role in

EISSN: 2821-0751 ISSN: 2821-0743

- This article is derived from a master's thesis in Persian Language and Literature at the University of Isfahan.

*Corresponding Author: h.aghahosaini@ltr.ui.ac.ir

How to Cite: Zeinolabedini, M., Aghahoseini, H., and Mirbagheri Fard, A. A. (2026) Analysis of the Function of the Declarative Proposition in *Mathnavi-yi Ma'navi* and the Qur'an's Influence on the *Mathnavi*. *Mysticism in Persian Literature*, Vol 5, No 9, 11-50 doi: 10.22054/msil.2026.87741.1205

conveying mystical concepts. In the science of meanings, sentences are divided into declarative and performative forms.

The performative utterance is one of the most important components of mystical discourse. By accommodating a wide range of secondary meanings, it enables the speaker to convey and evoke different concepts. Therefore, the performative utterance is the most important instrument in transmitting meaning and it holds a special position in didactic mystical texts. The main focus of the present research is on imperative solicitation in performative utterances.

In the matter of pedagogy, consecutive commands and prohibitions lead to fatigue; thus, an eloquent speaker, relying on semantic rhetoric, departs from the surface form. The speaker implicitly motivates the audience toward an action or draw their attention to a specific idea. This art, within the topic of secondary intentions, can be further developed and generalized in semantic rhetoric.

The aim of this research is first to identify the performative utterances in the *Mathnavi-yi Ma'navi* that are derived, directly or indirectly, from verses of the Qur'an and to investigate their secondary meanings; and second, to align them with the performative utterances in the Qur'an in order to analyze and elucidate the manner in which the *Mathnavi-yi Ma'navi* is influenced by the Word of God.

2. Research Questions

1. To what extent are the demand-type performative utterances in Rumi's mystical teachings influenced by the Qur'an?
2. How are the meanings of performative utterances in the *Mathnavi-yi Ma'navi* expressed, literally, or primarily as mystical allusions in secondary meanings?

3. To what extent is the use of secondary meanings in Rumi's teachings influenced by the didactic methods of the Qur'an?

The significance of this subject lies in showing the reader of the *Mathnavi* that Rumi did not present novel doctrines and knowledge; rather, he repeated the Word of God in another language along with reiterating divine wisdom through the stories and allegories. At some point, the reader realizes that as long as he accompanies the teachings of the *Mathnavi*, they are in fact in the realm of the Qur'an.

3.Literature Review

Several studies have been conducted regarding the analysis and role of performative utterances in the *Mathnavi-yi Ma'navi*:

- Khanehbeigi et al. examined the structure of imperative sentences in the third volume of the *Mathnavi-yi Ma'navi*.
- Habibvand and Tafazzoli (2020) have examined two major categories of commands and prohibitions and also their secondary functions in this volume.
- Lorestani et al. (2016) have conducted an intertextual study on the second volume of the *Mathnavi* in relation to the Qur'an.
- Bashiri (2014), in an M. A. thesis entitled "An Analysis of the Secondary Meaning of Interrogative and Imperative Sentences in the First Volume of the *Mathnavi*", has studied the secondary functions of imperative and interrogative structures in the first volume.

According to the investigations, no research has ever been carried out on the role of the imperative solicitation in performative utterances in the *Mathnavi*, their comparison with performative utterances in the Qur'an, and the extent to which they are influenced by the Word of God.

4. Research Method

In this research, six volumes of the *Mathnavi*, including 26,000 verses, were studied. All of the verifiable data, that is, all verses of imperative solicitation in performative utterances that corresponded to the Qur'an, were extracted.

The data were compared with the verses of the Qur'an on three levels: meaning and theme, type of performative utterance or sentence, and secondary meanings. Ultimately, the verses were presented in two categories: those that corresponded to Qur'anic verses and those that did not.

5. Results and Discussion

Out of the total of 224 verses analyzed, 96 performative utterances corresponded to the verses of the Qur'an, of which 59 were commands, 12 prohibitions, 14 interrogatives, 12 vocatives, and 5 optatives. There were 23 performative utterances which did not correspond to the verses of the Qur'an. It can be argued that most of the imperative forms correspond either to Qur'anic verses or to the explicit wording of the verses, expressed through verbs such as *anfiqū*, *ittaqū*, *anṣitū*, *usjudū*, and the like; or the audience has been referred to the Qur'an through verbs such as "read, distinguish" and the like. Secondary meanings such as provoking the acquisition of insight, informing, and inquiring occur with high frequency.

In many cases, the imperative form has become more intense through the addition of vocative address. This intensified appeal has sometimes been applied in the *Mathnavi* and the Qur'an. The prohibitive form in Rumi's Qur'anic discourse often appears either following an imperative verb or is expressed in such a way that the explicit form of prohibition is removed from it. For instance, instead of saying "Do not shout!", he says "Strike less of a cry." Interrogatives, which seek information from the addressee, are used

in the Qur'an predominantly in a figurative sense, except for nineteen cases (Rezaei Haftador et al., 2015).

In the present research, rhetorical meanings such as prohibition, negation, confession, inquiry, contemplation, and emphasis on God's all-encompassing knowledge were derived from interrogatives. Regarding vocatives, whether the secondary meaning pertains to the vocative itself or to the predicate of the sentence, which is usually imperative or prohibitive, it can be said that the use of vocative particles and the vocative itself increase the intensity of appeal in the sentence. The hidden purposes of vocatives are confession, miracles, affirmation, guidance, annunciation, and the like.

Demanding entreaty, when aligned with divine verses, occurs only in meanings of compassion and regret. Considering that the only speaker in the Qur'an is God, and in the *Mathnavi-yi Ma'navi* it is Rumi, and both possess a higher rank than their audience, entreaty, which is always accompanied by supplication, has always been uttered by narrative characters.

The non-corresponding performative utterances have mostly been used for purposes such as warning, guidance, prayer, moral admonition, acceptance and submission, certitude, cautioning, and so on. It was also observed that Rumi not only adorns the surface of his discourse with techniques such as quotation, incorporation, paraphrase, and allusion to the verses of the Noble Qur'an, but also in the realm of concepts and themes, through methods such as translation, exegesis, exemplification, and interpretation, tries to bring his language closer in dignity to the Word of God.

In the section of purposes and secondary meaning, it appears that the poet, in compliance with the verse "*fa-dhakkir innamā anta mudhakkir*" ("So remind, for you are but a reminder"), primarily

facilitates spiritual understanding and eases the path by reminding the audience of essential truths.

Keywords: Qur'an, *Mathnavi-yi Ma'navi*, Imperative Solicitation, Secondary Meanings.

----- دو فصلنامه علمی - پژوهشی عرفان پژوهی در ادبیات -----

دوره ۵، شماره ۹، بهار و تابستان ۱۴۰۵، ۱۱-۵۰

msil. atu. ac. ir

DOI: 10.22054/msil.2026.87741.1205

تحلیل نقش انشای طلبی در مثنوی معنوی و اثرپذیری آن از قرآن کریم

دانشجوی کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه

اصفهان، اصفهان، ایران

مریم زین العابدینی

استاد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

حسین آقا حسینی دهاقانی*

استاد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

سید علی اصغر میرباقری فرد

چکیده

علم معانی به بررسی معانی ثانویه و لایه زیرین کلام می‌پردازد. این دانش کلام را به دو بخش خبر و انشاء تقسیم می‌کند. معانی ثانویه در حوزه انشاء بیشترین مجال را دارد. انشاء را نیز به دو بخش طلبی و غیرطلبی تقسیم کرده‌اند. در این بین انشاهای طلبی از حیث معانی و اغراض ثانویه در دانش معانی اهمیت بیشتری دارد. با انشاهای طلبی ضمن جلب توجه مخاطب به صورت‌های تمنا، امر، نهی، استفهام و ندا از او تقاضا و درخواست انجام می‌گیرد. این پژوهش با هدف بررسی چگونگی اثرپذیری مثنوی از قرآن کریم سوای از ظاهر کلام و چگونگی جلب توجه مخاطب، اهداف و معانی ثانویه سخن را نیز بررسی و تبیین کرده است. به این ترتیب در مطابقت انواع طلب در ابیات مثنوی با آیات قرآن کریم، جمله در سه سطح صورت، معنا و هدف تبیین شده است. تعلیمات مثنوی در قالب انشاهای طلبی بیش از هر چیز معانی‌ای چون: برانگیختن، آگاهی دادن، انذار، تداوم، امعان نظر، امیدوار ساختن و دلجویی، سرزنش و توبیخ را به مخاطب القا می‌کند. کلیدواژه‌ها: قرآن، مثنوی معنوی، انشای طلبی، معانی ثانویه.

– مقاله حاضر برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی دانشگاه اصفهان است.

* نویسنده مسئول: h.aghahosaini@litr.ui.ac.ir

۱. مقدمه

در میان متون ادبی تعلیمی - عرفانی، مثنوی معنوی مولوی از لحاظ اثرگذاری بیشترین سهم را به خود اختصاص می‌دهد. مضامین و محتوای عرفانی، اخلاقی آن که بر جنبه‌های ادبی و هنری آن غالب است بر ارزش و اعتبار این اثر گران‌بها می‌افزاید. آنچه بیش از هر چیز باعث گیرایی و مانایی مثنوی شده همصدایی آن با آیات قرآن کریم است؛ به طوری که یکی از عالی‌ترین نمونه‌های تبلور قرآن کریم در ادبیات فارسی به شمار می‌رود.

انشاء به عنوان مهم‌ترین ابزار انتقال پیام، جایگاه ویژه‌ای در متون تعلیمی عرفانی دارد. انشاء از موضوعات علم معانی است که با پذیرش معانی ثانویه متنوع، امکان انتقال و القای مفاهیم گوناگون را برای متکلم فراهم می‌کند. در علم معانی جمله به دو نوع خبر و انشاء تقسیم می‌شود. از دو قسم انشای طلبی و انشای غیرطلبی تمرکز این پژوهش بر نوع طلبی انشاء است. انشاء طلبی، شامل امر، نهی، استفهام، ندا و تمنا است که با جلب توجه مخاطب از آن برای مقاصد گوناگون استفاده می‌شود. در متون تعلیمی - عرفانی عارف از انشاء و مقاصد ثانویه سخن، بیشترین بهره را می‌برد و می‌کوشد مفاهیم شهودی و فرازبانی را در ذهن و ضمیر مخاطب خود به شکلی قابل فهم و محسوس عینیت بخشد. اغراض ثانویه در علم معانی این امکان را حاصل می‌کند.

با در نظر گرفتن نقش انشای طلبی در قرآن و مثنوی و ارتباط تنگاتنگ مثنوی با قرآن این پرسش‌ها مطرح می‌شوند که:

- ۱- اقسام انشای طلبی در تعلیمات عرفانی مولانا تا چه اندازه متأثر از قرآن کریم است؟
- ۲- معانی انشاء در مثنوی چگونه است؟ حقیقی است یا بیشتر به صورت اشارات عارفانه در معانی ثانویه آورده شده است؟
- ۳- در تعلیمات مولانا آوردن مفاهیم در معانی ثانویه تا چه حد متأثر از روش تعلیمی قرآن کریم است؟

پژوهش حاضر در راستای پاسخگویی به این پرسش‌ها ابتدا جملات انشایی در مثنوی معنوی را که به نوعی برگرفته از آیات قرآن کریم است، شناسایی می‌کند، مقاصد ثانویه

آنها را در می‌یابد، سپس آنها را با جملات انشایی در آیات قرآن کریم، مقایسه می‌کند و سرانجام چگونگی تطابق مثنوی معنوی با کلام الله مجید را تبیین خواهد کرد.

اهمیت این موضوع از این نظر است تا خواننده مثنوی بدانند مولانا تعالیم و معارف تازه‌ای نیاورده، بلکه پا به پای کلام الله مجید معارف الهی را با زبانی دیگر و در قالب داستان و تمثیل یادآوری و تکرار می‌کند تا آنجا که خواننده در می‌یابد تا زمانی که با تعالیم مثنوی همراه است در واقع در ساحت قرآن کریم قرار دارد.

۲. پیشینه پژوهش

مطالعات درباره معنا از همان قرون اولیه هجری با مطالعات قرآنی آغاز شد. جنبه‌های اعجاز قرآن توسط علمای بلاغت بررسی و مطالعه شد. عده‌ای فصاحت و بلاغت در لفظ را دلیل اعجاز قرآن دانستند و گروهی به امامت عبدالقاهر جرجانی نظم در معانی را عامل یگانگی این اثر آسمانی دانستند و بر این باورند که چنین نظمی تنها از سوی خالق نظم صادر می‌شود. عبدالقاهر جرجانی در کتاب دلایل الاعجاز، علم معانی را علم معانی نحو می‌داند (جرجانی، ۱۳۶۸: ۴۸۶). از این پس دانشمندان و محققان، آثار درخشان و برجسته علمی و ادبی را به کمک علم معانی واکاوی‌دند. در خصوص تحلیل و نقش انشاء در متون تعلیمی - عرفانی از جمله مثنوی معنوی با توسل به علم معانی پیش از این پژوهش‌هایی انجام شده است که در ادامه به آنها اشاره می‌شود.

خانه‌یگی و همکاران (۱۴۰۱) در پژوهشی با عنوان «بررسی سبک و شیوه مولانا در ساختار جمله‌های امری در دفتر سوم مثنوی شریف» به بررسی سبک و شیوه مولانا در ساختار جمله‌های امری در دفتر سوم مثنوی شریف پرداخته و به این نتیجه رسیده‌اند که امر در کلام مولانا وجه ساختگی ندارد و برقراری ارتباط بین ذهن خواننده و شاعر کاملاً خودجوش است.

حبیب‌وند و تفضلی (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی و تحلیل نقش امر و نهی در دفتر پنجم مثنوی مولوی» دو مقوله مهم جملات انشایی، یعنی امر و نهی و اغراض ثانویه آن را در این دفتر بررسی کرده‌اند. نگارندگان دریافته‌اند که زبان عرفان مجالی است که

عارف با به کارگیری معانی ثانویه، مفاهیم و مقاصد خود را در آن به مقتضای شوریدگی و حال شاعر و شایستگی و جایگاه شنونده به سهولت بیان می‌کند.

لرستانی و همکاران (۱۳۹۵) در مقاله «بررسی تأثیرپذیری مولوی از قرآن کریم» به مطالعه بینامتنی دفتر دوم مثنوی با قرآن کریم پرداخته‌اند.

بشیری (۱۳۹۳) در پایان نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «بررسی معانی ثانوی جملات پرسشی و امری در دفتر اول مثنوی» اغراض ثانویه امر و پرسش را در دفتر اول مثنوی مطالعه کرده است.

بررسی‌ها نشان می‌دهد تاکنون در حوزه نقش جملات انشای طلبی در کل مثنوی و تطبیق آن با انشاهای قرآن کریم و تعیین چگونگی اثرپذیری آن از کلام الله مجید پژوهشی انجام نشده است.

۳. مبانی نظری

۳-۱. بلاغت

قرن پنجم هجری، اوج شکوفایی بلاغت عربی به شمار می‌رود. در این دوره عبدالقاهر جرجانی با دو نظریه مهم خود در باب بیان و معانی در دو کتاب اسرارالبلاغه فی علم البیان و دلائل الاعجاز فی علم المعانی تحولی شگرف در دانش بلاغت ایجاد کرد، اما همچنان مباحث بلاغی یعنی معانی، بیان، بدیع و حتی نحو در هم آمیخته بود. سراج‌الدین ابویعقوب یوسف سکاکی (متوفی ۶۲۶ هجری) اولین کسی بود که در کتاب مفتاح‌العلوم خود به تفکیک و مرزبندی فنون بلاغت پرداخت و آن را به سه موضوع معانی، بیان و بدیع تقسیم کرد (شوقی ضیف، ۱۳۹۶). بعد از او خطیب قزوینی بلاغت و توابع بلاغت را این گونه معرفی می‌کند: «فن اول علم معانی است و غرض از آن دوری جستن از اشتباه در اداء مراد و مقصود است. فن دوم علم بیان و فن سوم علم بدیع است که مربوط به توابع بلاغت است» (امین شیرازی، ۱۳۷۳).

۳-۲. معانی

عبدالقاهر جرجانی در کتاب دلایل الاعجاز، علم معانی را علم معانی نحو می‌داند و برای رسیدن به معنا، جمله را در نظر می‌گیرد و وارد معنای کلمه نمی‌شود (جرجانی، ۱۳۶۸: ۴۸۶).

خطیب قزوینی معانی را این گونه تعریف می‌کند: «علمٌ يُعَرَفُ بهِ احوالِ اللَّفْظِ الْعَرَبِيِّ الَّتِي بِهَا يُطَابَقُ مَقْتَضَى الْحَالِ» (خطیب قزوینی به نقل از تفتازانی)؛ علم معانی قواعدی است که به وسیله آنها حالات لفظ عربی از حیث مطابقت آنها با مقتضای حال شناخته می‌شود (امین شیرازی، ۱۳۷۳: ۱۸۴). منظور از کلمه معانی در «علم معانی» آنگونه معانی‌ای که در برابر الفاظ است، نبوده، بلکه مقصود، معنای ترکیبات و عباراتی است که به هیأت واحد، غرض گوینده را ابلاغ می‌کند. به همین مناسبت معانی الفاظ را «معانی اولی» و افاده مقصود به وسیله سخن را «معانی ثانوی» نام نهاده‌اند (رضانژاد، ۱۳۶۷: ۴۹). معانی دومین همان هدف‌های مورد نظر متکلم است و برای همین هدف‌ها است که متکلم سخنش را آراسته به لطافت‌ها و ویژگی‌هایی می‌سازد که آن را با مقتضای حال هماهنگ می‌کند (تفتازانی، ۱۳۸۳: ۸۱). گرچه علت غایی و غرض اصلی از وضع علم معانی و بیان، شناخت وجوه اعجاز قرآن کریم در فصاحت و بلاغت بوده، اما فایده آن به طور کلی عبارت است از: «اطلاع بر دقایق و اسرار بلاغت در سخنان نظم و نثر عربی و فارسی و تمیز دادن سخن عالی از دانی و اقتفا از فصحا و بلغا در طرز سخن گفتن» (رجایی، ۱۳۵۳: ۲۲).

احوال لفظ عربی منحصر در هشت باب است و این ابواب مقاصد علم معانی به شمار می‌روند: ۱- اسناد خبری، ۲- احوال مسندالیه، ۳- احوال مسند، ۴- احوال متعلقات فعل، ۵- حصر و قصر، ۶- انشاء، ۷- فصل و وصل و ۸- ایجاز و اطناب و مساوات (رضانژاد، ۱۳۶۷). از این میان باب انشاء حوزه بررسی این پژوهش است.

۳-۳. انشاء و اقسام آن

در علم معانی، کلام به دو بخش خبر و انشاء تقسیم می‌شود. هر گاه کلام قابل تصدیق و تکذیب باشد؛ یعنی بتوان گفت راست است یا دروغ آن را خبر گویند.

انشاء در لغت به معنی ایجاد کردن است و در اصطلاح کلامی است که در ذات و نفس‌الامر، احتمال بر صدق و کذب نداشته باشد (رضانژاد، ۱۳۶۷: ۲۹۱).

تفتازانی در *مختصر المعانی* در تعریف انشاء می‌گوید: «إِنَّ الْإِنشَاءَ قَدْ يُطْلَقُ عَلَى نَفْسِ الْكَلَامِ الَّذِي لَيْسَ لِنَسْبَتِهِ خَارِجٌ تَطَابُقُهُ أَوْ لَا تَطَابُقُهُ» یعنی انشاء گاهی به کلامی گفته می‌شود که نسبتش خارجی ندارد تا با آن هماهنگ باشد یا نباشد (عرفان، ۱۳۷۰: ۲۶۳).

جمله‌های انشایی به عالم واقع مربوط نمی‌شود و مضمون آنها اموری از قبیل امر، نهی، سؤال، آرزو و ... است؛ به عبارت دیگر، خواستن یا نخواستن چیزی است؛ از این رو به دو دسته انشاء طلبی و انشاء غیر طلبی تقسیم می‌شود:

الف - انشاء غیر طلبی جمله‌ای است که در آن نوعی شگفتی و حالت عاطفی باشد (تجلیل، ۱۳۸۵: ۱۱)؛ مانند: مدح و ذم، تعجب، ترجی، قسم و ...

مرحبا یا مجتبی یا مرتضی إن تغب، جاء القضاء، ضاق الفضأ
(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، ۱: ۹۹)

ب - انشاء طلبی آن است که در آن درخواست چیزی بشود به شرط آنکه آن چیز هنگام طلب موجود نباشد و یا اگر موجود است، خواهنده از وجود آن بی‌خبر باشد باشد (تجلیل، ۱۳۸۵: ۱۱)؛ مانند:

خاک شو مردان حق را زیر پا خاک بر سر کن حسد را همچو ما
(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، ۱: ۴۳۶)

جمله‌های تمنا، امر، نهی، استفهام و ندا اقسام انشاء طلبی هستند که در متون ادبی و از جمله مثنوی اغلب در معنای ثانویه به کار می‌روند. علت به کار بردن جملات در معانی ثانوی این است که شاعر می‌خواهد با توجه به مقتضای حال مخاطب یا خواننده، سخن بلیغ و مؤثر بگوید و یکی از مهم‌ترین ابزار تأثیر به کار بردن جملات به طور غیر مستقیم در معانی ثانوی است (شمیسا، ۱۳۸۱: ۱۱۸-۱۱۱). در انشائات مثنوی، معانی ثانویه‌ای چون:

برانگیختن به کسب بصیرت، توجه به حقیقت امر، ارشاد و موعظه، بشارت و انداز، عجز و ناتوانی، دعا و ... بیشترین بسامد را دارد.

۳-۴. مثنوی و جلوه‌های قرآنی آن

اثرپذیری مثنوی از قرآن کریم همه‌جانبه و بسیار فراتر از بحث‌های ادبی است. مفاهیم قرآنی در تار و پود مثنوی تنیده شده است. در شیوه بیان نیز اهتمام او بر کاربرد بی‌حد و حصر الفاظ و عبارات قرآنی است. شیوه‌های بهره‌مندی از قرآن مجید در آثار ادب فارسی به صورت اقتباس، تضمین، تحلیل، تلمیح، استناد، تمثیل، ارائه ترجمه یا تفسیر منظوم آیات قرآن و تأویل می‌باشد (طغیانی، اجیه، ۱۳۹۰: ۲۷۲) که مولوی از همه این روش‌ها بهره برده است. در ادامه توضیح این شیوه‌ها و شواهدی از مثنوی ارائه می‌گردد.

۳-۴-۱. اقتباس

آوردن آیه یا حدیثی معروف بدون اشاره به منبع آن را اقتباس گویند. اقتباس ممکن است لفظی یا معنوی باشد (همان):

تا تو بستیزی ستیزند ای حرون فانظـرهم انهم منتظرون
(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، ۵: ۲۶۰)

۳-۴-۲. تضمین

آوردن آیه یا حدیثی معروف با اشاره به منبع آن (طغیانی، اجیه، ۱۳۹۰: ۲۷۵) گویای تضمین است:

جسم خاک از عشق بر افلاک شد کوه در رقص آمد و چالاک شد
عشق جان طور آمد عاشقا طور مست و «خرّ موسی صَعَقا»
(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، ۱: ۲۵-۶)

۳-۴-۳. تحلیل

هنگامی که آیه و حدیث دگرگون می‌شود و چه بسا ساختار اصلی آن در هم بریزد (همان)، از تحلیل بهره برده شده است:

گر نماید خواجه را این دم غلط ز اول والنجم بر خوان چند خط
تا که ما ينطق محمد عن هوی ان هو الا بوحی احتوی
(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، ۶: ۷۰-۴۶۶۹)

۳-۴-۴. تلمیح

تلمیح یعنی اشاره و گوشه نظر انداختن به امثال و حکایات قرآن مجید (همان):

یوسفم در حبس تو ای شه نشان هین ز داستان زنانم وا رهان
(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، ۶: ۲۷۹۵)

۳-۴-۵. استناد

منظور از استناد آن است که شاعر برای حرف خود سند و گواهی از قرآن و حدیث می‌آورد:

از وفای حق تو بسته دیده‌ای اذكروا اذكرکم نشنیده‌ای؟
(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، ۵: ۱۱۸۲)

۳-۴-۶. تمثیل

آوردن عبارتی از قرآن مجید که به صورت ضرب‌المثل درآمده است، تمثیل گفته می‌شود:

گفت ایزد یَحْمِلُ اَسْفَارَهُ بار باشد علم کان نبود ز هو
(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، ۱: ۳۴۴۸)

۳-۴-۷. ترجمه

برگردان از زبانی به زبان دیگر ترجمه است. رادویانی ترجمه را از فنون بلاغت دانسته و بهترین ترجمه را نقل تمام معنا می‌داند (رادویانی، ۱۳۸۰: ۲۰۱):

پس ازین فرمود حق در والضحی بانگ کم زن ای محمد بر گدا
(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، ۱: ۲۷۴۷)

۳-۴-۱. تفسیر

در تفسیر شرح و بیان روشن تری از آیه ارائه می‌شود (طغیانی، اجیه، ۱۳۹۰: ۲۸۳):

رب هب لی از سلیمان آمدست که مده غیر مرا این ملک دست
نکته لا ینبغی می‌خوان بجان سرّ من بعدی ز بخل او مدان
(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، ۱: ۲۶۰۴-۶)

۳-۴-۱. تأویل

تأویل اعم از تفسیر است. تفسیر در واژگان و تأویل در معانی کاربرد دارد (طغیانی، اجیه، ۱۳۹۰: ۲۸۵).

بَط و طاووس ست و زاغ ست و خروس این مثال چار خُلق اندر نفوس
بَط حرص است و خروس آن شهوت است جاه چون طاووس و زاغ اُمنیت است
(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، ۵: ۴۳-۴)

۴. مطابقت ابیات با آیات

با توجه به اینکه رویکرد این پژوهش مطابقت انشاهای مثنوی با قرآن کریم است، بدیهی است تنها انشاهای طلبی که معادل قرآنی دارد، آورده شده است. این پژوهش در مطابقت انواع طلب در ابیات مثنوی با آیات قرآن کریم، جمله را در سه سطح معنا، صورت و هدف بررسی کرده است. به این ترتیب شواهد در چهار دسته ارائه می‌شود:

- ۱- دسته اول ابیاتی که در هر سه سطح (مفهوم، صورت و اغراض ثانویه) برابر با آیات قرآن کریم و مشترک باشند.
 - ۲- دسته دوم ابیات فقط در اغراض ثانویه با آیات، متفاوتند.
 - ۳- دسته سوم، ابیاتی که در صورت با آیات متفاوتند و نوع انشای متفاوتی از آیات دارند.
 - ۴- دسته چهارم، ابیاتی که در صورت و اغراض ثانوی متفاوت از آیاتند.
- بنابراین ابتدا انشاهای برابر از هر کدام از انواع طلب آمده است. انشاهای برابر، یعنی صورت‌های یکسان؛ مثلاً اگر طلبی در قرآن کریم به صورت امر آمده مولوی نیز آن را به صورت طلب امر آورده و یا مفهومی در هر دو منبع مثنوی و قرآن کریم به صورت استفهام بیان شده است. این بخش، دسته اول و دوم ابیات را در بر دارد و شامل انواع طلب می‌شود. بعد از آن انشاهای نابرابر، یعنی عکس انشاهای برابر. به این صورت که بیان طلب در مثنوی متفاوت از قرآن کریم است؛ مثلاً اگر طلبی در کلام‌الله به صورت امر آمده در مثنوی با استفهام یا نهی یا ندا بیان شده است. دسته سوم و چهارم ابیات در قالب نابرابرهای صوری و نابرابرهای صوری و غرضی در این قسمت است.

۴-۱. انشاهای برابر

در این بخش به ترتیب شواهد برابرهای امر، نهی، استفهام، ندا و تمنا آمده است. ترتیب انواع طلب بر اساس بیشترین بسامد است. در بیان شواهد و مثال‌ها هر جا که تبیین معانی ثانویه لازم نماید، ابیات پیشین یا پسین شاهد نیز آورده شده است.

۴-۱-۱. برابرهای امر

دسته اول از برابرهای امر به شرح زیرند:

بی‌حس و بی‌گوش و بی‌فکرت شوید تا خطابِ اِرجعی را بشنوید
(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، دفتر ۱: ۵۶۸)

﴿يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي
جَنَّتِي﴾

(سوره فجر، آیات ۲۷-۳۰)

آیه خطاب به صاحبان نفس مطمئنه است. مولوی شرطِ مخاطبِ «ارجعی» قرار گرفتن را عبور از حواس و بی‌حس و بی‌گوش و بی‌فکرت شدن می‌داند. می‌گوید چنانچه در سلوکِ اِلی‌الله از مقتضیات جسمانی و نفسانی رها شوید، لیاقت این را پیدا می‌کنید که مخاطب خاص حق تعالی باشید.

ور رهی خواهی ازین سجن خرب سر مکش از دوست واسجد واقترَب
(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، دفتر ۱: ۳۶۰۷)

پس بنه بر جای هر دم را عوض تا ز «واسجد واقترَب» یابی غرض
(همان، دفتر ۳: ۱۲۷)

﴿كَلَّا لَا تُطِعْهُ وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ﴾

(سوره علق: آیه ۱۹)

موعظه و ارشاد از اهداف اصلی متون تعلیمی-عرفانی است. مولوی با الهام از قرآن کریم سجده را عالی‌ترین مرتبه بندگی و بهترین راه تقرب به حق تعالی می‌داند. او برای شکر هر نفسی که فرو می‌رود سجده‌ای را شایسته می‌داند. وی برای راهکار عملی این امر و فرجام نیک آن، نص صریح قرآن کریم را تضمین می‌کند. ابیات شاعر در مفهوم، صورت و هدف با آیه ۱۹ سوره علق برابر است.

شیر ده ای مادر موسی ورا واندر آب افکن میندیش از بلا
(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، دفتر ۲: ۲۹۶۹)

گر تو بر تمیز طفلت مولعی
این زمان یا اُمّ موسی ارضعی
(همان: ۲۹۷۱)

﴿وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ﴾

(سوره قصص: آیه ۷)

در این بخش از مثنوی، پیر طریقت با آوردن تمثیلی از داستان حضرت موسی(ع) درصدد ارشاد سالک بر می آید و لزوم برخورداری از معارف الهی را متذکر می شود. در این تمثیل «شیر»، معارف الهی است و برخورداری کردن طفل جان از معارف الهی، معنای پنهان نشانیدن است. صورت انشاء در هر دو کلام، امر است.

آدم اُنَبِّئُهُم بِأَسْمَا دَرَسْ گُو
شرح کن اسرار حق را مو به مو
(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، دفتر ۲: ۳۲۶۹)

﴿يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ﴾

(سوره بقره: آیه ۳۳)

مولوی در بیان اصالت علوم تحقیقی به مقام آدمیت اشاره می کند، مقامی که حضرت پروردگار از روی مفاخره به آن، فرمود: «ای آدم، اسماء حسنا و اسرار الهی را برای فرشتگان بازگو». مضمون و صورت در هر دو منبع یکسان است و هدف از این امر تعلیم و یادآوری نبوده، بلکه نمودن مقام و جایگاه آدم در برابر فرشتگان می باشد.

هین قُم اللیل که شمعی ای همام
شمع اندر شب بود اندر قیام
(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، دفتر ۴: ۱۴۵۶)

﴿يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ * قُمِ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا﴾

(سوره مزمل: آیات ۱ و ۲)

از جمله جلوه‌های قرآنی در مثنوی، تفسیر است. تفسیر عارفانه او از «قُم»، «لَیْل»، «شَمْع»، «شَب» و «قیام» بسیار دلنشین و زیباست. او امرِ «قُم» و «راست خیز» را با قیام و قیامت درآمیخته قیامت مؤمن را مرهون قیام او می‌داند.

خیز در دم تو به صور سهمناک تا هزاران مُرده بر روید ز خاک
چون تو اسرافیل وقتی راست خیز رستخیزی ساز پیش از رستخیز
(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، دفتر ۴: ۱۴۵۶)

امر به تهجد، توصیه آشکار و تداوم کار، هدف پنهان این امر است. آیه و بیت از هر جهت با هم برابرند.
در ادامه به دسته دوم از این ابیات پرداخته خواهد شد.

رب هب لی از سلیمان آمدست که مده غیر مرا این ملک دست
نکته لا ینبغی می‌خوان بجان سر من بعدی ز بخل او مدان
(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، دفتر ۱ و ۶: ۲۶۰۴)

﴿قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ هَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ﴾
(سوره ص: آیه ۳۵)

در بیان ویژگی‌ها و تفاوت سالک و ولی پخته با طالب در راه و مرید خام، مولوی مخاطب را متوجه دعای حضرت سلیمان کرده او را به تدبّر در سخن حضرت تشویق می‌کند. می‌گوید به دو عبارت «لا ینبغی» و «من بعدی» دقت کن و اسرار آن را دریاب، رسیدن به مقام قرب، شایستگی می‌خواهد. هدف این امر تدبّر و غور در سخن نبی خداست حال آنکه این مضمون در قرآن با هدف دعا و درخواست آمده است.

زین سبب فرمود حق صَلُّوا عَلَیْهِ که محمد بود محتال الیه
(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، دفتر ۶: ۳۲۵۸)

﴿إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا﴾

(سوره احزاب: آیه ۵۶)

مولوی به دلیل اینکه پیامبر اکرم (ص) را واسطه فیض الهی و چاره ساز امور خلق می‌داند، همصدا با کلام‌الله امر به صلوات بر او می‌کند. هدف او بیان علت است. اما از قرآن کریم دوام کار افاده می‌شود.

گفت أَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ الْجَزَا کاشکی گفتی که تُبْنَا رَبَّنَا

(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، دفتر ۵: ۷۶۹)

﴿قَالَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يَبْعَثُونَ﴾

(سوره اعراف، آیه ۱۴؛ سوره حجر، آیه ۳۶ و سوره ص، آیه ۷۹)

مولوی با نقل قولی از ابلیس ضمن تعریف صفت حرص و استکبار به مهلت طلبیدن او از خدای متعال اشاره می‌کند. او با اظهار تأسف می‌گوید ای کاش ابلیس به جای مهلت طلبیدن توبه می‌کرد. فعل امر در آیه، امهال و در مثنوی تأسف و حسرت را افاده می‌کند.

خیز فرعوناً که ما آن نیستیم که به هر بانگی و غولی بیستیم

خرقه ما را بدر دوزنده هست ورنه ما را خود برهنه‌تر به است

(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، دفتر ۳: ۱۷۴۲)

﴿فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا﴾

(سوره طه، آیه ۷۲)

جمله «خرقه ما را بدر» در برابر «فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ» مفهوم «هر کاری که می‌خواهی بکن» را در بر دارد. جمله مذکور در شعر استقامت و یقین ساحران و در کلام الله مجید تسویه را القاء می‌کند.

۴-۱-۲. برابری‌های نهی

بی‌سلاحی در مرو در معرکه هم‌چو بی‌باکان مرو در تهلکه
(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، دفتر ۶: ۴۱۵۸)

﴿وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ﴾

(سوره بقره، آیه ۱۹۵)

تأکید بر لزوم پیر و مرشد در وادی طلب؛ چرا که راه عشق راهی پر خون و خطیر است. به همین دلیل و با استناد به قرآن کریم، مولوی سالک را از سیر و سلوک خودسرانه نهی می‌کند. در دفتر اول نیز در توصیه به بهره‌مندی از مواهب الهی، زهد افراطی را نوعی به هلاکت انداختن خویش تلقی می‌کند.

بر تو آسان کرد و خوش آن را بگیر خویشتن را در میفکن در زحیر
(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، دفتر ۱: ۴۸۱)

حال که خداوند بر تو آسانی و راحتی را اراده کرده است، ﴿يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ﴾^۱ تو خود بر خود سخت مگیر و خویشتن در رنجوری و ملال میفکن. بر حذر داشتن از خودسری و سختگیری، اهدافی است که شاعر در قالب نهی دنبال می‌کند.

پس شهیدان زنده زین رویند و خوش تو بدان قالب بمنگر گبروش
(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، دفتر ۲: ۳۸۴)

﴿وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ﴾

(سوره آل عمران، آیه ۱۶۹)

۱ سوره بقره، آیه ۱۸۵

در بیان توصیه به انفاق و بیان محاسن و انواع آن، انفاق‌کننده جان جایگاه ویژه‌ای دارد؛ به طوری که حق تعالی درباره آنها می‌فرماید: «کسانی را که در راه خدا کشته شده‌اند، مرده مپندارید». مولوی نیز در این راستا توجه مخاطب را به حقیقت امر معطوف می‌دارد. «بمنگر»، «لا تحسبن» و «لا تقولوا» دارای یک نوع انشاء هستند.

نه ز دریا ترس نه از موج و کف چون شنیدی تو خطاب لا تخف
لا تخف دان چونک خوفت داد حق نان فرستد چون فرستادت طبق
(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، دفتر ۳: ۴۹۴)

﴿فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسَى قُلْنَا لَا تَخَفُ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى﴾

(سوره طه، آیه ۶۷)

«خوف» از احوال سالکان و بلکه عالمان کوی حق است که إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاء. مولوی «خوف» را از عنایات خاص خداوند می‌داند و به سالک می‌گوید اگر حق تعالی در تو حال ترس ایجاد کرد بدان که این ترس بشارتی است بر اینکه «ترس»؛ چنانکه وقتی موسی(ع) نگران شد که مبادا مردم معجزه را از سحر و جادو باز نشناسند، حق تعالی به او بشارت داد: «ترس».

گفت موسی سحر هم حیران‌کنیست چون کنم کین خلق را تمیز نیست؟
گفت حق: تمیز را پیدا کنم عقل بی تمیز را بینا کنم
گرچه چون دریا برآوردند کف موسیا تو غالب آیی لا تَخَف
(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، دفتر ۲ و ۴: ۱۶۷۰)

شاعر با ترجمه و تضمینی از آیه فوق، نهی ترغیبی، همراه با دل‌داری و امید را انشاء می‌کند.

عَجِّلُوا أَصْحَابَنَا كَيْ تَرْبَحُوا عقل می گفت از درون لا تَفْرَحُوا
مِنْ رِيَّاحِ اللَّهِ كُونُوا رَابِحِينَ إِنَّ رَبِّي لَأُحِبُّ الْفَرِحِينَ
(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، دفتر ۳ و ۵: ۵۰۴)

﴿لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ﴾

(سوره قصص، آیه ۷۶)

﴿وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ﴾

(سوره حدید، آیه ۲۶)

در داستان روستایی و شهری تمام تلاش مولوی بازداشتن مخاطب از عقب گرد و سقوط است. او شادی مستانه را - که از مصادیق استدراج و باعث عجله، کوتاه اندیشی و منفعت طلبی مادی می شود عامل هلاکت شهری در این حکایت برمی شمرد و با تضمینی زیبا از آیات الهی برای عقیده خود شاهد می آورد. درنگ و تأمل هدف پنهان این نهی است.

۴-۱-۳. برابری استفهام

ابتدا به دسته اول برابری استفهام پرداخته خواهد شد:

حق تعالی فخر آورد از وفا گفت مَنْ أَوْفَى بِعَهْدٍ غَيْرُنَا؟
(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، دفتر ۳: ۳۲۳)

﴿وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ﴾

(سوره توبه، آیه ۱۱۱)

در بیان فضیلت شکر و وفای به منعم، وفای به منعم را از راه شکر و سپاس محقق می داند. «وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ» استفهامی انکاری است که مخاطب را به فکر و حتی

اقرار وامی دارد. خداوند در ظاهر با یک پرسش، وفادارتر از خود را نفی می کند و در واقع بر این سابق بودن خود در وفا، مباهات کرده فخر می آورد.

که اَلَمْ نَشْرَحْ نه شرح هست باز؟ چون شدی تو شرح جو و کدیه ساز؟
در نگر در شرح دل در اندرون تا نیاید طعنه لا تبصرون
(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، دفتر ۵: ۲-۱۰۷۱)

﴿اَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ﴾

(سوره انشراح، آیه ۱)

قبلاً گفته شد که گاهی در مثنوی با هدف برانگیختن مخاطب، مطلبی بیان می شود سپس برای استحکام و سداد قول به آیه ای استناد کرده با امر «بخوان»، «بازدان»، «بین» مخاطب را به کلام الله مجید ارجاع می دهد. شاعر در این بخش این شگرد را به صورت استفهام به کار برده است. در این بخش که صحبت بر سر عمل و اصلاح عمل است، سالک در هر مرتبه از علم و دانش هم که باشد، ناگزیر از صحبت با پیر و مرشد است.

تا دلش را شرح آن سازد ضیا پس اَلَمْ نَشْرَحْ بفرماید خدا
که درون سینه شرح داده ایم شرح اندر سینه ات بنهاده ایم
تو هنوز از خارج آن را طالبی محلی، از دیگران چون حالی؟
چشمه شیرست در تو بی کنار تو چرا می شیر جویی از تغار
منفذی داری به بحر، ای آبگیر ننگ دار از آب جستن از غدیر
که اَلَمْ نَشْرَحْ نه شرح هست باز؟ چون شدی تو شرح جو و کدیه ساز؟
در نگر در شرح دل در اندرون تا نیاید طعنه لا تبصرون
(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، دفتر ۵: ۷۲-۱۰۶۶)

در سوره انشراح، حق تعالی از باب تسکین خاطر پیامبر خویش می فرماید: ﴿اَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ﴾: آیا برای تو سینه ات را نگشاده ایم؟ اینگونه سؤال، استفهام در معنای تقریر

است (بیضاوی، ۱۴۱۸: ۵/۳۲۱). مثنوی نیز شرح صدر را در پرتو مصاحبت با پیر، محقق دانسته از سالک واصل می‌پرسد آیا حقیقت آیه «أَلَمْ نَشْرَحْ» برای تو آشکار نگشته است؟ هر دو منبع در مفهوم، صورت انشاء و معنای ثانویه با هم برابرند. دسته دوم برابره‌ای استفهام به شرح زیرند:

زبان بستم روزن فانی سرا	یؤمنون بالغیب می‌باید مرا
چون بگویم هل تری فیها فُطور؟	گر گشایم روزنش چون روز صور
بارها بنگر بین هل من فُطور؟	یک نظر قانع مشو زین سقف نور

(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، دفتر ۱/۹: ۳۶۲۸)

چونک گفت کاندرین سقف نکو بارها بنگر چو مرد عیب‌جو
(همان، دفتر ۲: ۲۹۴۷)

﴿فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَىٰ مِنْ فُطُورٍ * ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ﴾

(سوره ملک، آیات ۳ و ۴)

شاعر در بیان فضیلت ایمان به عالم غیب قبل از اینکه حجاب‌ها کنار برود از زبان حق تعالی می‌گوید «اگر پرده از آسمان غیب و حقیقت بردارم دیگر دلیلی ندارد تو را به تفکر در خلقت آسمان‌ها برانگیزم». عبارت قرآنی در این بیت مثنوی در معنای جزای شرط آمده است، در حالی که آیه ﴿فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَىٰ مِنْ فُطُورٍ؟﴾ با هدف انکار هرگونه نقصان در آفرینش آسمان‌ها بیان شده است (طباطبائی، ۱۳۷۰: ۱۹/۵۸۸). مفهوم و صورت مشترک و هدف متفاوت است.

مُقرِبی می‌خواند از روی کتاب	ماؤکم غوراً ز چشمه بندم آب
آب را در غورها پنهان کنم	چشمه‌ها را خشک و خشکستان کنم

آب را در چشمه کی آرد دگر؟ جز من بی مثل و با فضل و خطر
(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، دفتر ۲: ۳۵-۱۶۳۳)

﴿قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَاءٍ مَّعِينٍ﴾

(سوره ملک، آیه ۳۰)

در ماجرای قاری قرآن و رهگذر فیلسوف‌نما که ﴿قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَاءٍ مَّعِينٍ﴾ را تلاوت می‌کرد، مولوی پاسخ رهگذر را برخاسته از نگاه ظاهربین او به اسباب و علل می‌داند. در این حکایت به دعا و نیایش خالصانه بسیار توصیه شده است. بیت ترجمه روانی از آیه است. هر دو به صورت استفهام و حول قدرت خداوند سخن رانده است. هدف آیه انکار قدرت غیر خدا و مقصود شاعر تفاخر از لسان حق تعالی است.

۴-۱-۴. برابرهای منادا

نمونه‌هایی از دسته اول برابرهای منادا در ادامه آمده‌اند.

گفت: ادْخُلْ فِي عِبَادِي تَلْتَقِي جَنَّةٍ مِنْ رُؤْيَايَ يَا مُتَّقِي
(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، دفتر ۱: ۲۶۵۶)

﴿يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّتِي﴾

(سوره فجر، آیات ۲۷-۳۰)

«یا مُتَّقِي» در مثنوی، منادای ساده و در قرآن کریم «یا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ»، منادای مقید و در هر دو خطاب به گروه خاصی از بندگان است. مفهوم جمله، عبودیت و غرض، بشارت به فرجام نیک است.

عفوها گفته ثنای عفو تو نیست کفوش ائیهها للناس إیتقوا

(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، دفتر ۱: ۲۶۵۶)

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً﴾

(سوره نساء، آیه ۱)

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ﴾

(سوره حج، آیه ۱)

مصرع دوم بیت، تضمینی است از آیه اول دو سوره نساء و حج. هدف از فرمان به پروای از پروردگار، موعظه و نصیحت است که در مثنوی با حمد و ثنای الهی در مصرع اول آغاز می شود. اما در قرآن کریم آیه، مصدر به خطاب و تحذیر و ختم آن، تنبیه به آغاز و انجام آفرینش است. این اندرز در سوره نساء توجه عموم مخاطب را به چگونگی خلقت آنها از یک نفس واحد معطوف می دارد و در سوره حج، مخاطبان را متوجه قیامت می کند. اولین معنایی که از خطاب الهی برداشت می شود، انداز و غرض ثانویه آن نصیحت و اندرز است، اما مولوی بنا را بر رجا گذاشته با حمد و ثنای پروردگار مخاطب را به پروای الهی فرا می خواند. با این حال، صرف نظر از دیدگاه گوینده، هدف خطاب در آیه و بیت پند و اندرز است.

بس گمان و وهم آید در ضمیر کان نباشد حق و صادق ای امیر

إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ أَثَمُّ اسْتِ ای وزیر نیست استم راست، خاصه بر فقیر

(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، دفتر ۲: ۳۵-۱۶۳۳)

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ أَثَمُّ﴾

(سوره حجرات، آیه ۱۲)

در سوره حجرات مؤمنان پنج بار مورد خطاب واقع شده‌اند و هر بار ادبی از آداب ایمان به آنها گوشزد شده است. خطاب در چگونگی ادب حضور در برابر پیامبر اکرم (ص) و آداب زندگی اجتماعی است. آنچه در این حکایت مثنوی مدنظر قرار گرفته خطاب پنجم و مربوط به دوری از ظن و گمان است. همانطور که در قرآن کریم، خطاب محترمانه «ای اهل ایمان»، دوری از ظن و گمان را نشانه ایمان می‌داند، مولوی نیز با خطاب «ای امیر» و «ای وزیر» مخاطب خود را تکریم کرده برای پند و اندرز خود با تضمین بخشی از سوره حجرات، آیه ۴۹ به کلام الله مجید استشهاد می‌کند. نکته سنجی و دقت نظر در اعمال و رفتار، هدف این موعظه است.

عارف از معروف بس درخواست کرد	کای رقیب ما تو اندر گرم و سرد
ای مشیر ما تو اندر خیر و شر	از اشارتهات دل‌مان بی‌خبر
ای یرانا لائراه روز و شب	چشم‌بند ما شده دید سبب
چشم من از چشم‌ها بگزیده شد	تا که در شب آفتابم دیده شد
لطف معروف تو بود آن ای بهی	پس کمال البر فی إتمامه
رب اتمم نورنا فی الساهره	و أنجنا من مفضحات قاهره

(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، دفتر ۶: ۲۸۹۲)

﴿رَبَّنَا اٰتِمِّمْ لَنَا نُوْرَنَا وَاغْفِرْ لَنَا اِنَّكَ عَلٰی كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ﴾

(سوره تحریم، آیه ۸)

مولوی در خلال تعلیم و تدریس، گاه دست به دعا برمی‌دارد. وی در مناجات با پروردگار خود، او را با صفاتی چون: «رقیب»، «مشیر»، «کسی که روز و شب، ما را می‌بیند و ما او را نمی‌بینیم»، «بهی - بهترین» و «پروردگار» خطاب می‌کند که همه آنها لازمه آخرین صفت، یعنی «پروردگار» است؛ سپس تمام نور را طلب می‌کند؛ چیزی که نبی اکرم (ص) و مؤمنان با او، در قیامت از حق تعالی درخواست می‌کنند: ﴿رَبَّنَا اٰتِمِّمْ لَنَا نُوْرَنَا

وَاعْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ. مفهوم اولیه اتمام نور و غرض ثانویه، دعا است که با خطاب انشاء شده است.

دسته دوم برابره‌های منادا در ادامه بررسی شده‌اند.

خواند مُزْمَلُ نَبِيٍّ رَا زَيْنَ سَبَبِ	که برون آ از گلیم ای بوالهرب
سر مکش اندر گلیم و رو می‌پوش	که جهان جسمی ست سرگردان، تو هوش
هین مشو پنهان ز ننگ مدعی	که تو داری شمع وحی شعشی
هین قُمِ اللَّيْلِ که شمعی ای همام	شمع اندر شب بود اندر قیام

(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، دفتر ۴: ۱۴۵۶)

﴿يَا أَيُّهَا الْمُزْمَلُ قُمِ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا﴾

(سوره مزمل، آیات ۱-۲)

در این بخش مولوی بعد از توضیح مختصری درباره خطاب «یا ایها المزمل»، خطاب «ای همام» را برای حضرت رسول برمی‌گزیند و تفسیر عرفانی خود را با مدح حضرت محمد (ص) در هم می‌آمیزد. او ضمن تفسیری بسیار زیبا از «قُم»، «قیام»، «شمع» و «شب» به ارشاد مخاطب می‌پردازد. بیان حکم در آیه و ارشاد شاعر، هدف خطاب را در دو منبع متفاوت می‌کند.

یوسفم در حبس تو ای شه نشان	هین ز داستان زنانم وا رهان
----------------------------	----------------------------

(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، دفتر ۶: ۲۷۹۵)

﴿رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ وَإِلَّا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَيْهِنَّ وَأَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ﴾

(سوره یوسف، آیه ۳۳)

منادای «شه نشان» در خطاب مثنوی، با منادای قرآنی «رَبِّ» یعنی ای پروردگار در مفهوم مشترکند، اما هدف خطاب در شعر، دعا، و در آیه، استرحام است.

۴-۱-۵. برابریهای تمنا

تمنا در مثنوی غالباً از زبان شخصیت‌های داستانی صادر شده است. با این حال مواردی که تمنا از زبان مولوی بیان شده است معنای شفقت، تأسف و دعا را افاده می‌کند؛ از جمله دو تمنای بارز قرآنی که در مثنوی به کرات آمده است، یکی تمنای شهید سوره یس است، وقتی که به او گفته شد «وارد بهشت شو» از روی تأسف و حسرت گفت: «ای کاش قوم من سبب آمرزش و تکریم من از جانب پروردگارم» را می‌دانستند:

گفته هر برگ و شکوفه آن غصون دم بدم یا لیت قومی یعلمون
(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، دفتر ۳: ۲۰۱۶)

﴿قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ قَالَ يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ * بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ﴾
(سوره یس، آیه ۲۶-۲۷)

در حکایت دقوقی، آنجا که هفت درخت را توصیف می‌کند، تأسف و شگفتی عارف از این است که در این دنیا که همچون صحرای خشک و بی آب و غذا مردمان نیازمند سایه و توشه‌اند، چگونه آنها این درختان را نمی‌بینند و از سایه و میوه آن بهره‌مند نمی‌شوند؛ دقوقی با حیرت می‌شنود که برگ‌ها و شکوفه‌های این درختان از روی تأسف، دم به دم می‌گویند ای کاش این مردمان می‌دانستند.

آفرین‌ها بر تو بادا ای خدا ناگهان کردی مرا از غم جدا
گر سر هر موی من یابد زبان شکرهای تو نیاید در بیان
می‌زنم نعره درین روضه و عیون خلق را «یا لیت قومی یعلمون»
(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، دفتر ۵: ۱۶-۲۳۱۴)

﴿قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ قَالَ يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ * بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ﴾
(سوره یس، آیه ۲۶-۲۷)

در حکایت نصوح و توبه‌اش و بیان ستاریت حضرت حق و انعام او، گنهکار تائب می‌گوید: بارالها آفرین‌ها بر تو باد که توبه‌ای شیرین‌تر از جان، نصیب من فرمودی، گناهانم را نادیده گرفتی و نام مرا در ردیف پاکان نوشتی؛ از سر رضایت فریاد بر می‌آورد کاش مردم بدانند که در ازای آن توبه چه جایگاهی نصیب من شد.

گفت أَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ الْجَزَا کاشکی گفتمی که تُبْنَا رَبَّنَا
(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، دفتر ۵: ۷۶۹)

﴿قَالَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ﴾
(سوره حجر، آیه ۳۶؛ سوره ص، آیه ۷۹ و سوره اعراف، آیه ۱۴)

دومین تمنای شاخص قرآنی مهلت خواستن ابلیس از حق تعالی است؛ فعل امری که در معنای درخواست آمده و مولوی آن را با حسرت و تأسف و در قالب تمنا بیان می‌کند، می‌گوید: «ای کاش ابلیس به جای مهلت طلبیدن توبه می‌کرد».

۴-۲. انشاهای نابرابر

در انشاهای نابرابر بیان طلب در مثنوی متفاوت از قرآن کریم است؛ مثلاً اگر طلبی در کلام‌الله به صورت امر آمده در مثنوی با استفهام یا نهی یا ندا بیان شده است. دسته سوم و چهارم ابیات در این بخش قرار دارند. در دسته سوم، ابیات و آیات در مفهوم و غرض ثانویه مشترکند و فقط نوع انشاء آنها متفاوت است. در دسته چهارم، ابیات و آیات، فقط در مفهوم مشترکند، اما نوع انشاء و معنای ثانویه آنها متفاوت است.

۴-۲-۱. نابرابرهای صوری

درمیان قوم موسی چند کس بی ادب گفتند کو سیر و عدس؟
(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، دفتر ۱: ۸۱)

﴿فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصِلِهَا﴾
(سورة بقره، آیه ۶۱)

بهانه تراشی های قوم بنی اسرائیل در این آیه از قرآن کریم به صورت امر به پیامبر خدا،
و در مثنوی با سؤال آمده که در هر دو، ترک ادب در برابر ولی مشهود است.

موسیا بسیار گویی دور شو ورنه با من گنگ باش و کور شو
(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، دفتر ۲: ۳۵۱۷)

﴿قَالَ فَإِنْ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّى أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا﴾
(سورة كهف، آیه ۷۰)

صورت انشاء منادا و امر مثنوی در برابر صورت شرط و نهی قرآن کریم قرار گرفته و
توصیه به صبر هدف پنهان طلب در هر دو کلام است.

هین عزیزا در نگر اندر خرت که بپوسیدست و ریزیده برت
پیش تو گرد آوریم اجزاش را آن سر و دم و دو گوش و پاش را
(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، دفتر ۳: ۱۷۶۴)

﴿وَأَنْظِرْ إِلَى حِمَارِكَ وَلِنَجْعَلَكَ آيَةً لِلنَّاسِ وَأَنْظِرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا﴾
(سورة بقره، آیه ۲۵۹)

تحلیل نقش انشای طلبی در مثنوی معنوی... | زین العابدینی و همکاران | ۴۳

سنت به یقین رساندن و افزودن بر یقین، از سنت‌های الهی است (طباطبائی، ۱۳۷۰: ۲/۵۵۰). طلب امر «درنگر» و «أنظر» با هدف بین و یقین حاصل کن، معنای واحدی را دنبال می‌کنند؛ این معنا در کلام مولوی با خطاب «هین عزیزا» شدیدتر شده است.

تو خلیل وقتی ای خورشیده‌ش این چهار اطيوار رهن را بکش
(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، دفتر ۵: ۳۱)

﴿إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَىٰ قَالَ أَوْ لَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَىٰ وَلَكِن لِّيَطْمَئِنَّ قُلُوبِي
قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِّنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ﴾

(سورة بقره، آیه ۲۶۰)

طبق شروح و تفاسیر، معنای هنری و هدف پنهان فعل امر در دو جمله «این چهار اطيوار رهن را بکش» و «فخذ أربعة من الطير» تزکیه و تهذیب نفس است (ابن عربی، ۱۴۲۲: ۱/۸۶). منادای «خورشیده‌ش» در شعر و مناظره حضرت ابراهیم با پروردگار در آیه از لحاظ تأثیر سخن برابرند.

۴-۲-۲. نابرابرهای صوری و غرضی

يا غيَاثَ الْمُسْتَغِيثِينَ إِهْدِنَا لَا افْتِخَارَ بِالْعُلُومِ وَالْغِنَى
(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، دفتر ۱: ۳۸۹۹)

﴿إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾

(سورة فاتحه، آیه ۶)

طلب هدایتی که در فاتحه‌الکتاب آمده در مثنوی با تضرع و استغاثه همراه شده است. معنای ثانویه این درخواست در کلام الله مجید، تداوم و در مثنوی از زبان آدم (ع) انابه و تضرع است.

باز می‌گفت این گمان بد خطاست بر برادر این چنین ظنم چراست؟
باز گفתי حزم سوءالظن توست هر که بد ظن نیست کی ماند درست
(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، دفتر ۲: ۳-۲۳۲)

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ أَثْمٌ﴾

(سوره حجرات، آیه ۱۲)

از نظر مولوی سوءظن و بدگمانی نوعی دوراندیشی تلقی می‌شود. او ضمن اینکه هرگونه سوءظن به دوست و برادر را انکار می‌کند با اینحال آنرا در معنای دوراندیشی لازم و ضروری می‌داند. انواع انشای استفهام انکاری، ندا و امر، در کلام مولوی و کلام الله مجید بر اهمیت این موضوع تأکید دارد.

هین بخوان رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي تا نگردی جبری و کثر کم تنی
(مثنوی معنوی، ۱۳۳۶، دفتر ۴: ۱۳۹۳)

﴿رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَلَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ﴾

(سوره حجر، آیه ۳۹)

«رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي» سخن ابلیس است که گمراهی و غوایت خود را به خداوند نسبت داد گرچه معنای پنهان این سخن لجاجت و اصرار بر گناه است، اما مولوی می‌گوید «از این حرف عبرت بگیر تا منحرف نشوی».

۵. نتیجه‌گیری

طی این پژوهش شش دفتر مثنوی شامل بیست و شش هزار بیت مطالعه شد و شواهد قابل بررسی، یعنی تمامی ابیات حاوی انشاء طلبی که از نظر لفظی یا به لحاظ معنایی با قرآن کریم برابر بوده است به تعداد ۲۲۴ بیت استخراج گردید. شواهد در سه سطح معنا، صورت و معانی ثانویه با آیات مطابقت داده شد؛ از این تعداد ۱۰۴ بیت در نوع انشاء با آیات قرآن

برابر بود. انشاهای نابرابر با آیات قرآن کریم ۲۴ بیت و انشاهای مثنوی که در برابر خبر قرآن قرار گرفته، ۹۶ بیت است. در این بین برخی از خبرهای قرآنی در موضع انشاء بیان شده است. مولوی برای جلب توجه مخاطب در نهایت هنرمندی انواع انشای طلبی را به کار گرفته است. در نوع طلب امر، بیشتر صورت‌های امر یا برابر با نص صریح آیه با فعل‌هایی چون «أَنْفِقُوا، إِتَّقُوا، أَدْخُلُوا، أَنْصِتُوا، أَسْجُدُوا...» تضمین گردیده و یا با افعالی مانند «بخوان، بازدان، بدان، برخوان و...» مخاطب را به قرآن کریم ارجاع می‌دهد. معانی ثانویه‌ای چون «برانگیختن، امعان نظر و استفسار» از بسامد بالایی برخوردار است. در بسیاری موارد صورت امر با اضافه کردن خطاب، شدیدتر شده است.

صورت نهی در بیان قرآنی مولوی اغلب یا در پی فعل امر است و یا اینکه ظاهر نهی از آن برداشته می‌شود؛ مثلاً به جای فریاد نزن می‌گوید «بانگ کم زن». استفهام که طلب آگاهی از مخاطب است در قرآن کریم مگر در ۱۹ مورد اغلب در معنای مجازی به کار رفته است. معانی هنری پرسش در قرآن کریم عبارتند از: انکار ابطالی، انکار توبیخی، نفی، امر، تقریر، تعجب و... و در پژوهش حاضر معانی بلاغی چون: نهی، نفی، اقرار، استعلام، از استفهام به دست آمد.

در بحث منادا صرف نظر از اینکه معنای ثانویه، متوجه منادای جمله است یا گزاره جمله - که اغلب امر و یا نهی است - می‌توان گفت آوردن ادوات ندا و منادا در جمله شدت طلب را افزایش می‌دهد. اهداف پنهان منادا بیشتر اقرار، اعجاز، اثبات، ارشاد، بشارت و... بوده است. طلب تمنا که برابر با آیات الهی باشد جز در معنای شفقت و حسرت نیست. نظر به اینکه متکلم در قرآن کریم، حضرت حق و در مثنوی معنوی، جلال‌الدین مولوی است و این هر دو از حیث مرتبه بر مخاطب برتری دارند، طلب تمنا که همواره با خواهش همراه است، جز از زبان شخصیت‌های داستانی صادر نشده است.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

ORCID

Maryam Zeinolabedini <https://orcid.org/0009-0001-1609-7199>
Hosein Aghahoseini <https://orcid.org/0000-0002-3943-0038>
Sayyed Ali Asghar <https://orcid.org/0000-0001-6044-471X>
Mirbagheri Fard

منابع

قرآن کریم

- ابن عربی ابو عبدالله، محی الدین محمد. (۱۴۲۲). *تفسیر ابن عربی*. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- امین شیرازی، احمد. (۱۳۹۲). *آیین بلاغت: شرح فارسی مختصر المعانی*. قم: انتشارات فروغ قرآن.
- انقروی، رسوخ الدین اسماعیل. (۱۳۷۴). *شرح کبیر انقروی بر مثنوی مولوی*. تهران: انتشارات زرین.
- بشیری، فهیم. (۱۳۹۳). *بررسی معانی ثانوی جملات پرسشی و امری در دفتر اول مثنوی*. کارشناسی ارشد. دانشگاه کردستان. کردستان. ایران
- بلخی، جلال الدین محمد. (۱۳۳۶). *مثنوی معنوی*. تصحیح رینولد نیکلسن. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- بیضاوی، عبدالله ابن عمر. (۱۴۱۸). *انوارالتنزیل و اسرارالتاویل*. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- تجلیل، جلیل. (۱۳۸۵). *معانی و بیان*. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- تفتازانی، سعدالدین. (۱۴۱۱). *مختصر المعانی*. قم: انتشارات دارالفکر.
- تفتازانی. (۱۳۷۰). *کرانه‌ها: شرح فارسی مختصر المعانی*. ترجمه حسن عرفان. قم: انتشارات هجرت.
- تقوی شوازی، اعظم. (۱۳۹۲). *ابعاد ادبی و اخلاقی امر و نهی در دفتر اول مثنوی*. کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی یزد. یزد. ایران.
- جرجانی، عبدالقاهر بن عبدالرحمن. (۲۰۰۳). *دلایل الاعجاز*. بیروت: المكتبة العصرية.
- حبیب‌وند، معصومه، محمدصادق، تفضلی. (۱۳۹۹). *بررسی و تحلیل نقش امر و نهی در دفتر پنجم مثنوی*. فصلنامه زیبایی‌شناسی ادبی، ۱۱(۴۶)، ۱۶۵-۱۸۴.

خانه‌ی بگی، سرور، محمود، سید صادقی، شمس الحاجیه، اردلانی. (۱۴۰۱). بررسی سبک و شیوه مولانا در ساختار جمله‌های امری در دفتر سوم مثنوی شریف. *فصلنامه مطالعات زبانی و بلاغی*، ۱۳ (۲۸)، ۵۵-۸۲.

الخطیب القزوی. (۱۳۶۹). *تلخیص المفتاح*. هند: رحیمیه.

رجایی، محمدخلیل. (۱۳۵۳). *معالم البلاغه در علم*. شیراز: انتشارات دانشگاه پهلوی.

رضانژاد، غلامحسین. (۱۳۶۷). *اصول علم بلاغت در زبان فارسی*. تهران: انتشارات الزهرا.

شمیسا، سیروس. (۱۳۸۶). *معانی*. تهران: انتشارات میترا.

رضایی هفتادر، حسن، روح‌اله، شهیدی، سیده راضیه، توسل، زینب، روستایی. (۱۳۹۴). اسرار بلاغی استفهام در قرآن کریم. *فصلنامه ادب عربی*، ۷ (۲)، ۶۱-۸۰.

شوقی، ضیف. (۱۳۹۶). *تاریخ و تطور علوم بلاغت*. ترجمه محمد رضا ترکی. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).

طباطبایی، محمدحسین. (۱۳۷۰). *تفسیرالمیزان*. ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی. چاپ چهارم. تهران: بنیاد علمی و فکری علامه طباطبایی.

طغیانی، اسحاق، تقی، اجیه. (۱۳۹۰). *علوم قرآنی و تأثیر قرآن و حدیث در ادب پارسی*. دانشگاه آزاد اسلامی واحد خمین. اراک. ایران.

فروزانفر، محمدحسن. (۱۳۸۰). *شرح مثنوی شریف*. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

لرستانی، نرگس، مسعود، باوان پوری، حدیثه، متولی. (۱۳۹۵). بررسی تأثیر پذیری مولوی از قرآن کریم مطالعه مورد پژوهانه: دفتر دوم. *کنگره بین المللی زبان و ادبیات*.

محمودی، مریم. (۱۳۹۳). *بررسی اغراض بلاغی خبر و انشاء در سبک تعلیمی ناصر خسرو*. *فصلنامه سبک‌شناسی نثر و نظم فارسی (بهار ادب)*، ۷ (۲)، ۲۵۱-۲۶۶.

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی. (۱۳۹۰). *ویراست ۱۴*. نرم افزار رایانه‌ای. تهران: مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی.

نوریان، بیتا. (۱۳۹۹). *روش‌های ویژه سروری در شرح قرآنی مثنوی مولوی و استفاده از بینامتنیت آنها*. *فصلنامه سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب)*، ۱۳ (۳)، ۳۹-۶۰.

هاشمی، احمد. (۱۳۸۳). *ترجمه و شرح جواهرالبلاغه*. ترجمه حسن عرفان. قم: انتشارات بلاغت.

Reference

- The Holy Quran*. (2007). Jam'ah al-Qur'ān al-Karīm.
- Al-Khatib al-Qazwini. (1990). *Talkhīṣ al-Miftāḥ [Summary of the key]*. Raḥīmīyah.
- Amin Shirazi, A. (2013). *Ritual of rhetoric: Persian commentary on Mukhtasar al-Ma'ani*. Forūgh Qur'ān. [In Persian]
- Anqarawi, I. R. (1995). *The great commentary of Anqarawi on Rumi*. Zarrīn. [In Persian]
- Balkhi, J. M. (1957). *Mathnawī ma' nawī* (R. A. Nicholson, Ed.). Amīr Kabīr. [In Persian]
- Bashiri, F. (2014). Investigation of secondary meanings of interrogative and imperative sentences in the first book of Mathnawī [Master's thesis]. University of Kurdistan. [In Persian]
- Baydawi, A. I. U. (1997). *Anwār al-tanzīl wa asrār al-ta'wīl [The lights of revelation and the secrets of interpretation]*. Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī.
- Computer Research Center of Islamic Sciences. (2011). *Jāmi' al-tafāsīr Nūr* (Version 14) [Computer software]. Computer Research Center of Islamic Sciences. [In Persian]
- Habibvand, M., & Tafazzoli, M. S. (2020). Investigation and analysis of the role of command and prohibition in the fifth book of Mathnawī. *Zībāyī-shīnāsī-i Adabī*, 11(46), 165–184. [In Persian]
- Hashemi, A. (2004). *Translation and commentary on Jawahir al-Balagha* (H. Erfan, Trans.). Balāghat. [In Persian]
- Ibn Arabi, M. (2001). *Tafsīr Ibn 'Arabī* [Ibn Arabi's interpretation of The Quran]. Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī.
- Jurjani, A. (2003). *Dalā'il al-i'jāz* [The proofs of inimitability]. Al-Maktabah al-'Aḍrīyah.
- Khanebigi, S., Sadeqi, S. M., & Shams al-Hajjah, A. (2022). Investigation of Rumi's style and method in the structure of imperative sentences in the third book of the holy Mathnawī. *Journal of linguistic and Rhetorical Studies*, 13(28), 55–82. [In Persian]

- Lorestani, N., Bavanpour, M., & Motavalli, H. (2016). Investigating Rumi's influence from the Holy Quran: A case study of the second book. *International Congress on Language and Literature*. [In Persian]
- Mahmoudi, M. (2014). Investigation of rhetorical purposes of news and creation in Naser Khosrow's educational style. *Journal of the stylistic of Persian poem and prose (Bahār-i Adab)*, 7(2), 251–266. [In Persian]
- Norian, B. (2020). Special methods of "Sorouri" in Rumi's Quranic commentary of the Mathnawi and the use of their intertextuality. *Journal of the stylistic of Persian poem and prose (Bahār-i Adab)*, 13(3), 39–60. [In Persian]
- Raja'i, M. K. (1974). *Landmarks of rhetoric in science*. Pahlavi University. [In Persian]
- Rezaei Hafadar, H., Shahidi, R., Tavassol, S. R., & Rostaei, Z. (2015). Rhetorical secrets of interrogation in the Holy Quran. *Arabic Literature*, 7(2), 61–80. [In Persian]
- Rezanejad, G. H. (1988). *Principles of rhetoric in the Persian language*. Al-Zahrā. [In Persian]
- Shamisa, C. (2007). *Rhetoric*. Mitrā. [In Persian]
- Shawqi, D. (2017). *History and evolution of rhetorical sciences*. (M. R. Torki, Trans) The Organization for Researching and Composing University Textbooks in the Islamic Sciences and the Humanities (SAMT). [In Persian]
- Tabatabai, M. H. (1991). *Tafsīr al-mīzān* (S. M. B. Musavi Hamadani, Trans.; 4th ed.). Allameh Tabataba'i Scientific and Intellectual Foundation. [In Persian]
- Taftazani, S. (1990). *Mukhtaṣar al-ma'ānī [Summary of Rhetoric]*. Dār al-Fikr.
- Taftazani. (1991). *Edges: Persian commentary on Mukhtasar al-Ma'ani*. (H. Erfan, Trans.). Hijrat. [In Persian]
- Taghavi Shavazi, A. (2013). Literary and ethical dimensions of command and prohibition in the first book of Mathnawi. [Master's thesis]. Islamic Azad University, Yazd Branch. [In Persian]

Toghiani, I., & Ajiyeh, T. (2011). *Quranic sciences and the impact of the Quran and hadith on Persian literature*. Islamic Azad University, Khomein Branch. [In Persian]

استناد به این مقاله: زین‌العابدینی، مریم، آقاحسینی دهاقانی، حسین، میرباقری‌فرد، سید علی اصغر (۱۴۰۵) تحلیل نقش انشای طلبی در مثنوی معنوی و اثرپذیری آن از قرآن کریم، دو فصلنامه عرفان‌پژوهی در ادبیات، ۵ (۹)، ۵۰-۱۱. doi: 10.22054/msil.2026.87741.1205

Mysticism in Persian Literature is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4 0 International License